

Investigation on culture of the Justice and Development Party in Turkey (Before and after the 2019 elections)

Younes Soleymani Master of Sociology, University of Guilan, Rasht, Iran. Email: Younes.soleimani84@gmail.com

Mohammad Reza Gholami Shekarsaraei Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran. Email: mgholami2014@guilan.ac.ir

Hadi Noori Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran. Email: h.k.noori@gmail.com

Article Info

Article Type:
Reserch Article

Keywords:
Justice and
Development Party,
Turkey,
Political Culture,
Ideology

ABSTRACT

After numerous victories in previous elections, the Justice and Development Party (AKP) ceded elections in some of Turkey's major cities to rival parties. This field research aims to identify changes in the prevailing political culture of the AKP in the periods before and after the 2019 elections. Additionally, this research seeks to answer the question of whether the AKP, as the ruling party, possesses an inclusive and ideological political culture. The results of the research indicate that the ruling party, as a moderate Islamist party, is an inclusive and ideological ruling party. Before and after the 2019 elections, it adopted policies that differed from those before 2019 in areas such as the reconstruction of national and Islamic identity, the performance of educational institutions, interactions with ethnic and religious minorities, and relations with opposition parties. Based on the frequency table and bar chart above, out of a total of 208 direct and indirect references by key members of the AKP (Recep Tayyip Erdoğan, Binali Yıldırım, Mevlüt Çavuşoğlu, and Süleyman Soylu) to inclusive components, 136 cases (65.4%) were made before the 2019 elections and 72 cases (34.6%) after the 2019 elections. According to the frequency table and bar chart above, out of a total of 174 direct and indirect references by key members of the AKP to ideological components, 84 cases (48.3%) were made before the 2019 elections and 90 cases (51.7%) after the 2019 elections

Cite this Article: Soleimani, Y. , Gholami Shekarsaraie, M. . R. and Noori, H. (2025). Investigating the political culture of the Justice and Development Party (AKP) in Türkiye (before and after the 2019 elections). *International Relations Researches*, 15(1),111-141

doi: 10.22034/irr.2025.472252.2580

© Author(s)

Publisher: Iranian Association of International Studies

DOI: 10.22034/irr.2025.472252.2580

بررسی فرهنگ سیاسی حزب عدالت و توسعه (AKP) ترکیه (قبل و بعد از انتخابات سال ۲۰۱۹)

یونس سلیمانی دانش آموخته کارشناسی ارشد، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: Younes.soleimani84@gmail.com

محمد رضا غلامی شکارسرای نویسنده مسئول، استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: mgholami2014@guilan.ac.ir

هادی نوری استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: h.k.noori@gmail.com

چکیده	درباره مقاله
بعد از پیروزی‌های متعدد حزب عدالت و توسعه ترکیه در انتخابات‌های گذشته، این حزب در سال ۲۰۱۹ انتخابات را در برخی شهرهای بزرگ ترکیه به احزاب رقیب واگذار کرد و همین امر باعث ایجاد تغییراتی در فرهنگ سیاسی این حزب شد. بر این اساس پژوهش حاضر با روش تحلیل محتوای کمی در صدد مشخص ساختن تغییرات فرهنگ سیاسی حاکم بر حزب عدالت و توسعه در دوره قبل و بعد از انتخابات سال ۲۰۱۹ است. هم‌چنین پژوهش حاضر به دنبال یافتن پاسخ به این پرسش است که آیا فرهنگ سیاسی حاکم بر سیاست‌های اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه ترکیه در دو دوره قبل و بعد از سال ۲۰۱۹ تغییراتی کرده است؟ نتایج پژوهش نشان داد حزب حاکم به عنوان حزب اسلام‌گرای معتدل، در قبل و بعد از انتخابات سال ۲۰۱۹، در شاخص‌هایی مانند بازسازی هویت ملی و اسلامی، عملکرد نهادهای آموزشی، تعامل با اقلیت‌های قومی و مذهبی و احزاب مخالف، برخی سیاست‌های متفاوت از قبل از انتخابات سال ۲۰۱۹ را در پیش گرفته است. اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه ترکیه (رجب طیب اردوغان، بن علی ییلدیریم، مولود چاووش اوغلو و سلیمان سویلو) قبل از انتخابات فراگیر عمل نموده و بعد از انتخابات میزان لیدئولوژیک بودنشان در گفتار و رفتار سیاسی بیشتر شده است.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی کلیدواژه‌ها: حزب عدالت و توسعه، ترکیه، فرهنگ سیاسی، ایدئولوژی. تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۵/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۲۷

استناد به این مقاله: سلیمانی، یونس، غلامی شکارسرای، محمد رضا و نوری، هادی. (۱۴۰۴). بررسی فرهنگ سیاسی حزب عدالت و

توسعه (AKP) ترکیه (قبل و بعد از انتخابات سال ۲۰۱۹). پژوهش‌های روابط بین‌الملل، ۱۱۱-۱۱۵، (۱)، ۱۴۱-۱۱۱

doi: 10.22034/irr.2025.472252.2580

© نویسنده(گان)

ناشر: انجمن ایرانی روابط بین‌الملل

ترکیه به عنوان کشوری که دارای سابقه و تمدن بسیار کهن و ریشه‌های عمیق اسلامی است، در آغاز حکومت آتاتورک دوره تجدد آمرانه و جدایی دین از سیاست را تجربه کرد. با این حال، جریان اسلام‌خواهی و گرایش به اسلام در این منطقه با توجه به ریشه‌های عمیق آن از ثبات زیادی برخوردار بوده است. اسلام‌گرایان با گرایش به تشکیل دولت‌هایی که از نوع دولت‌های میانه‌رو هستند، درصدد برقراری ثبات و امنیت در کشور خود با توجه به راه‌کارهای اصیل اسلامی هستند. از جمله احزاب اسلام‌گرای ترکیه که توانست در سال ۲۰۰۲ با قاطعیت آراء، پارلمان، دولت و ریاست جمهوری را در اختیار بگیرد، حزب عدالت و توسعه است. اعضای این حزب، شاخه نوگرا و دموکرات‌تر و از نظر سنی جوان‌تر بودند که با جدا شدن از رهبری سابق حزب فضیلت و حتی پدر معنوی احزاب اسلام‌گرا (نجم‌الدین اربکان) دست به تشکیل حزب عدالت و توسعه زدند. تغییر محسوسی که در این انشعاب به نظر می‌رسید، این بود که برای اولین بار در تاریخ سیاسی ترکیه، حزب اسلام‌گرا در عین حال معتقد به اصول ساختار سکولار جمهوری ترکیه متولد شد. در واقع نخبگان اسلام‌گرای حزب عدالت و توسعه به رهبری رجب طیب اردوغان و عبدالله گل، سکولاریسم را نه به عنوان الزام، بلکه به عنوان «باور» پذیرفته‌اند و به حرکت در چارچوب اصول سکولار باور علمی و عملی دارند. پیروزی حزب عدالت و توسعه با ریشه‌های اسلامی در انتخابات سال ۲۰۰۲، نشان از گسترش اسلام‌گرایی در این کشور داشت. به طور کلی، رهبران حزب عدالت و توسعه، اغلب دارای آموزش دینی محافظه‌کارانه هستند. اردوغان فارغ‌التحصیل مدرسه علوم دینی است. این رهبران واجبات دینی همچون نماز و روزه را به جا می‌آورند و همسران اغلب آن‌ها با حجاب می‌باشند؛ بنابراین ملاحظه می‌شود که سران این حزب به لحاظ تربیت و آموزش، فعالیت سیاسی و گذشته حزبی، اسلام‌گرا هستند، اما از زمانی که اندیشه تأسیس حزب عدالت و توسعه شکل گرفت، مؤسسان حزب برای برون رفت از فشارهای عظیمی که به جنبش‌های اسلامی در ترکیه وارد می‌آید، به دنبال گفتمان جدید بودند که از ریشه اسلامی آنان جدا نباشد و در عین حال با نظام حاکم برخورد نکند و بهانه‌ای درست نکند که مرحله ۲۸ فوریه بار دیگر تکرار شود و اسلام‌گرایان بار دیگر تحت فشار قرار گیرند. بر این اساس، نخستین کنگره حزب عدالت و توسعه با شعار «کار برای تمام ترکیه» تشکیل شد. اردوغان نیز در سخنرانی افتتاحیه موازنه‌ای دقیق به عمل آورد و نه از آتاتورک یاد کرد و نه نامی از اسلام به زبان آورد. وی بر

اعلامیه جهانی حقوق بشر و موافقت‌نامه اروپایی حقوق بشر و آزادی‌های اساسی تأکید نمود و اظهار داشت که «سکولاریسم اصل اساسی صلح اجتماعی و به معنی بی‌طرفی دولت در قبال عقاید دینی است.» عبدالله گل نیز یک روز پس از تأسیس حزب اعلام کرد: «حزب ما یک حزب دینی نیست و تلاش می‌کنیم که نماینده همه باشیم.» حزب عدالت و توسعه که بر مبنای اسلام‌گرایی و روی‌گردانی جامعه از حزب جمهوری‌خواه در سال ۲۰۰۲ شکل گرفت، در طول نزدیک به دو دهه با شکاف‌ها و مسائل داخلی و خارجی متعددی روبه‌رو بوده است. حزب عدالت و توسعه در ابتدا بر مبنای اصول ایدئولوژیک خود شکل گرفت، ولی در مواجهه با بحران‌ها و شکاف‌های داخلی و خارجی متعدد، ضمن تأکید به اصول اولیه خود، تبدیل به یک حزب فراگیر گردیده است. بر این اساس پژوهش حاضر با هدف مشخص ساختن تغییرات فرهنگ سیاسی حاکم بر حزب عدالت و توسعه در دوره قبل و بعد از انتخابات سال ۲۰۱۹ است به بیان دیگر به دنبال روشن ساختن فرهنگ سیاسی این حزب در دو دوره قبل و بعد از انتخابات سال ۲۰۱۹ می‌باشد که در آن، حزب عدالت و توسعه تا حدودی محبوبیت خود را در شهرهای مهم ترکیه از دست داد. در واقع سؤال این است که آیا فرهنگ سیاسی حاکم بر سیاست‌های اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه ترکیه (رجب طیب اردوغان، بن علی ییلدیریم، مولود چاووش اوغلو و سلیمان سویلو) در دو دوره قبل و بعد از سال ۲۰۱۹ تغییراتی کرده است؟

۱. پیشینه پژوهش

طبق یافته‌های پژوهش جعفری فر و ابوالحسن شیرازی (۱۴۰۱) در خصوص بحران قره‌باغ، ترکیه سعی داشته تا با کمترین هزینه بیشترین سود را از شرایط بحرانی قره‌باغ به دست آورد ولی در نهایت با در نظر گرفتن تأثیر روسیه در حل بحران و منابع نفوذ، ترکیه نتوانسته است در منطقه قفقاز جنوبی با موفقیت کامل به اهداف سیاست خارجی دست یابد. طبق یافته‌های پژوهش قاسمی و مددی (۱۴۰۰) اقتدارگرایی اردوغان، دیوان سالاری حکومتی، محیط پرتنش جامعه، باز تعریف نقش ترکیه در منطقه و تحول قدرت در نظام بین الملل پنج مؤلفه اصلی و تاثیرگذار بر تغییر سیاست خارجی این کشور نسبت به منطقه خاورمیانه است. از میان این مولفه‌ها، تغییر موازنه قدرت در سطح بین الملل و منطقه و افزایش جایگاه شخص اردوغان در ساختار قدرت، بیشترین تأثیر را بر سیاست خاورمیانه‌ای ترکیه داشته است. طبق یافته‌های پژوهش ساجدی و بیگلری (۱۳۹۸) علت شکل‌گیری نارضایتی‌ها در ترکیه، نحوه کشورداری اردوغان و اتخاذ سیاست‌های اقتدارگرایانه از سوی وی بوده که نهایتاً به تضعیف روند دموکراسی در این کشور منجر شده است. طبق یافته‌های پژوهش ولی‌زاده میدانی و همکاران (۱۳۹۷) رویکردهای

هویتی حزب عدالت و توسعه در تبیین رفتار سیاست خارجی این حزب در قبال جمهوری اسلامی ایران می‌تواند تأثیرگذار باشد. طبق یافته‌های پژوهش کوهکن و گرجی (۱۳۹۶) بهترین نظریه برای توضیح سیاست خارجی ترکیه در دوره نخست‌وزیری اردوغان و همچنین دوره اول داوداغلو، نظریه نواقع‌گرایی است. طبق یافته‌های پژوهش خلیج منفرد (۱۳۹۵) اقتدارگرایی حزب عدالت و توسعه و چرخش در سیاست داخلی و خارجی دولت حاکم بر ترکیه با مخالفت‌های شدید مواجه شد و بار دیگر به شکاف‌ها و اختلافات سیاسی، قومی و مذهبی در این کشور را دامن زد. طبق یافته‌های پژوهش سلیمانی و عبادی (۱۳۹۴) حزب عدالت و توسعه توانسته از طریق تمرکز بر سه دسته از شکاف‌های اقتصادی، قومی و مذهبی، نقش مهمی در ممانعت و کاستن از سیاسی شدن شکاف‌ها بردارد. طبق یافته‌های پژوهش کشاورز شکری و احمدوند (۱۳۹۱) عملکرد مثبت حزب عدالت و توسعه در عرصه‌های مختلف، منجر به کسب آراء عمومی چه در میان مسلمانان و چه غیرمسلمانان و قدرت یافتن این حزب برای سومین بار در سال ۲۰۱۱ شد. طبق یافته‌های پژوهش آکسوی احزاب مخالف در زمینه ارتباط با مردم منفعل‌تر از حزب حاکم هستند و حزب حاکم بسیاری از ارتباطات با مردم را با استفاده از منابع دولتی انجام می‌دهد (Aksoy, 2018: 11).

طبق یافته‌های پژوهش منگوآسلان تنش چشمگیر دیگر در سیاست خارجی ترکیه در دوره حزب عدالت و توسعه در نتیجه قصور در رابطه بین نقش و موقعیت در اجرای نقش‌های ایفا شده در خاورمیانه بوجود آمده است. در نتیجه، سیاست خاورمیانه ترکیه مراحل تغییر مهمی را با دولت حزب عدالت و توسعه طی کرده است (Mengüslan, 2016: 217). طبق یافته‌های پژوهش کترگوز جای گرفتن ایران در سیستم بین‌المللی به عنوان یک دولت مشروع و صلح‌طلب، مصدر فوایدی برای ترکیه نیز خواهد شد. زیرا که ترکیه، همراه با اجرای سیاست «تنش صفر با همسایگان هم‌مرز» می‌بایست به تعهدات خود با آمریکا، کشورهای عضو ناتو و نهادهای بین‌المللی نیز پایبند باشد. تا زمانی که کشورهای جهان ایران را به عنوان تهدیدی برای خود بدانند، ترکیه در روابط بین‌الملل خود با مشکلاتی مواجه خواهد شد (Kırgöz, 2016: 166). طبق یافته‌های پژوهش اوزچلیک درک حزب عدالت و توسعه از ملت، از طریق انتقال استدلال‌های سنی-اسلامی به ملیت‌گرایی که ایدئولوژی رسمی در ترکیه همیشه به آن نیاز دارد، گذار به مرحله‌ای جدید است (Kırgöz, 2016: 167). اغلب پژوهش‌های انجام شده داخلی و خارجی، از لحاظ سیاسی و اقتصادی به فرهنگ سیاسی حزب عدالت و توسعه در قبل و بعد از سال ۲۰۱۹ پرداخته و تحلیل‌های متفاوتی ارائه نموده‌اند. عوامل فوق‌الذکر موجب گردید تا در انتخابات سال

۲۰۱۹ حزب عدالت و توسعه اندکی از محبوبیت خود را از دست داده و انتخابات را در سه شهر مهم استانبول، آنکارا و ازمیر به رقبای واگذار نماید. پژوهش حاضر از دیدگاه جامعه‌شناختی به مسائل موجود پرداخته و از این لحاظ، متفاوت از پژوهش‌های موجود می‌باشد. بدیع بودن پژوهش حاضر از این منظر است که به فرهنگ سیاسی حزب عدالت و توسعه ترکیه بر اساس فراگیری و ایدئولوژیک بودنشان قبل و بعد از انتخابات سال ۲۰۱۹ می‌پردازد.

۲. مفهوم فرهنگ سیاسی^۱

اولین بار، گابریل آلموند^۲ واژه فرهنگ سیاسی را به کار برد. به نظر وی، هر نظام سیاسی درون الگویی خاص از سمت‌گیری برای کنش سیاسی فعالیت دارد. آلموند و وربا در کتاب فرهنگ مدنی این مفهوم‌بندی از فرهنگ سیاسی را منقح‌تر ساختند و فرهنگ سیاسی را برحسب سمت‌گیری‌ها و ایستارهای سیاسی افراد در قبال نظام سیاسی خویش تعریف کردند. وقتی از فرهنگ سیاسی یک جامعه سخن می‌گوییم، در واقع به نظام سیاسی به همان وجهی که در قالب شناخته‌ها، احساسات و ارزشیابی‌های اعضای آن در ذهن و روح آن‌ها جای گیر شده است، نظر داریم (ماه‌پیشانیان، ۱۳۸۸: ۸). الموند و وربا، سه نوع فرهنگ سیاسی، یعنی فرهنگ سیاسی سنتی (محدود)، فرهنگ سیاسی مشارکتی و فرهنگ سیاسی تبعی را شناسایی کردند. فرهنگ سیاسی محدود مبتنی بر بی‌اعتنایی و جهل نسبت به دولت ملی و سرفروبرده در واحدهای محلی متعلقه مثل قبیله یا روستاست. در فرهنگ سیاسی محدود^۳ که نازل‌ترین و محدودترین سطح در فرهنگ سیاسی است افراد هیچ آگاهی درباره نظام سیاسی ندارند. در این جوامع، افراد نقشی را برای خود در تصمیم‌گیری‌ها قائل نیستند و هیچ‌گونه مشارکت سیاسی در آن‌ها وجود ندارد. فرهنگ سیاسی تبعی^۴، برعکس با آگاهی از نظام سیاسی ملی همراه است، اما مردم نسبت به آن حالتی کاملاً انفعالی دارند. افراد نسبت به نظام سیاسی، احترامی همراه با ترس دارند و بر این باورند که قادر به مشارکت در عملکرد آن نیستند. علیرغم اینکه افراد درباره نظام سیاسی و فرایندهای آن آگاهی دارند و از تأثیر تصمیمات سیاسی نیز مطلع هستند، ولی در فرایندهای سیاست‌گذاری هیچ‌گونه نقش تعیین‌کننده‌ای ندارند. در این فرهنگ سیاسی که انقیاد نیز نامیده می‌شود، مردم حالتی کاملاً منفعلانه در تصمیمات و فرایندهای سیاسی دارند. از سوی دیگر، فرهنگ مشارکتی^۵ بر اراده شهروندان و اعمال کامل

^۱. Political Culture

^۲. Almond

^۳. Parochial

^۴. Subject

^۵. Participant

حقوق و تکالیفشان در تصمیمات سیاسی استوار است. در این نوع فرهنگ که مختص جوامع توسعه یافته است، شهروندان در این نوع فرهنگ از حقوق و تکالیفشان آگاهی دارند. سطح آگاهی‌های افراد از نظام سیاسی بسیار بالاست و مردم در تصمیم‌گیری‌های سیاسی حضوری نسبی دارند و در مورد رفتارهای نخبگان سیاسی آگاهی توأم با حساسیت دارند. در این نوع فرهنگ سیاسی افراد باور دارند که می‌توانند در عملکرد و تصمیم‌گیری‌های نظام سیاسی مؤثر باشند (برتران بدیع، ۱۳۷۶: ۵۳). آلموند، فرهنگ سیاسی را الگوی ایستارها و سمت‌گیری‌های فردی نسبت به سیاست در میان اعضای یک نظام معرفی می‌کند و از دید وی در هر نظام سیاسی یک قلمرو ذهنی سازمان یافته در باب سیاست وجود دارد که به جامع، ترکیب نهادها و اتکای اجتماع به افعال فرعی معنی می‌دهد. گابریل آلموند و سیدنی وربا در همین چارچوب در دهه ۱۹۶۰ در کار تحقیقی مشترک تحت عنوان «فرهنگ مدنی: ایستارهای سیاسی و دموکراسی» که به مطالعه و بررسی پنج کشور انگلستان، آلمان، ایتالیا، مکزیک و آمریکا پرداختند، به این نتیجه دست یافتند که عمده عدم توسعه یافتگی در کشورهای جهان سوم، به مسائل روانی، تاریخی و فرهنگی مربوط می‌شود (موثقی، ۸۳: ۱۳۸۰).

۳. چارچوب نظری

توسعه سیاسی فرآیندی است که مسئولیت و پاسخگویی دولت را در انجام نقش‌ها و وظایفش بهبود می‌بخشد و همچنان که کمیت بازیگران سیاسی را افزایش می‌دهد، کیفیت آن را نیز ارتقا می‌بخشد. یکی از ویژگی‌های مهم توسعه سیاسی، افزایش برابری سیاسی و نظارت همگانی است؛ یعنی افراد جامعه از نظر میزان تاثیرگذاری در سرنوشت سیاسی جامعه نقش برابری پیدا می‌کنند و می‌توانند بر فعالیت‌ها و اقداماتی که از سوی دولت انجام می‌شود و همچنین بر تصمیم‌سازی‌ها نظارت داشته باشند. دومین شاخص توسعه سیاسی، آزادی سیاسی است؛ زیرا توسعه سیاسی با آزادی سیاسی همراه است. آزادی سیاسی، هر دو بعد آزادی منفی و آزادی مثبت را دربردارد. آزادی منفی در توسعه سیاسی، به معنای نفی دخالت سرکوبگرانه دولت است؛ یعنی در فرآیند توسعه سیاسی دولت دخالت سرکوبگرانه خود را در زندگی افراد جامعه کاهش می‌دهد، در نتیجه فرصت فعالیت سیاسی برای افراد فراهم می‌شود. آزادی مثبت به معنای افزایش توانایی افراد برای تعیین سرنوشت خود است و افزایش قابلیت‌ها را در پی دارد و در پرتو آن مشارکت سیاسی وضعیت بهتری پیدا می‌کند (یاووز، ۱۳۸۹: ۶۳). علاوه بر این، کیفیت بازی سیاسی در توسعه سیاسی نیز ارتقا و بهبود پیدا می‌کند؛ مقصود از کیفیت بازی سیاسی نیز یکی بحث رقابت است؛ یعنی در فرآیند توسعه سیاسی شاهد افزایش رقابت بین

گروه‌های سیاسی هستیم؛ به ویژه رقابت در انتخابات شکل روشن‌تر و شفاف‌تری پیدا می‌کند. شکل‌گیری احزاب آزادانه و فعالیت آنها بیشتر می‌شود و رسانه‌ها آزادتر اطلاع‌رسانی، تحلیل و نقد می‌کنند؛ یعنی یکی از ویژگی‌های مهم نظامی که روند توسعه سیاسی را طی کرده این است که انتقاد- که اتفاقاً در آموزه‌های اسلامی نیز تاکید زیادی بر آن شده- در آن امکان‌پذیر است و افراد، گروه‌ها و نهادها برای انتقاد هزینه‌ای نمی‌پردازند. استقلال نهاد قضایی، حاکمیت قانون و کاهش فساد اداری- سیاسی نیز از دیگر ویژگی‌های نظام سیاسی توسعه یافته است. بنابراین مفهوم توسعه سیاسی اشاره به فرآیندی دارد که با انجام آن، ما شاهد تغییر و تحقق ویژگی‌های بیان شده، خواهیم بود. در مجموع توسعه سیاسی منجر به ثبات سیاسی در جامعه می‌شود که این ثبات سیاسی بر پایداری نظام‌ها تأثیر دارد. به نظر می‌رسد در شرایط کنونی که نظام ما در جریان توافق هسته‌ای توانسته است در عرصه بین‌المللی موفقیت چشمگیری پیدا کند، توسعه سیاسی نیز می‌تواند اقتدار نظام را در درون افزایش بخشد (Yilmaz, 2007: 91).

در این پژوهش نظرات آستین روکان درباره نقش شکاف‌های اجتماعی در تأسیس احزاب سیاسی برای مطالعه ریشه‌های تاریخی و اجتماعی حزب عدالت و توسعه و نظریه اتو کرچ هایمر در خصوص ایجاد و گسترش احزاب فراگیر برای توضیح سر برآوردن نوگرایان از درون حزب اسلام‌گرای رفاه ترکیه و تأسیس حزب عدالت و توسعه در سال ۲۰۰۱ میلادی در ترکیه مورد توجه قرار گرفته است. گرایش‌های اقتدارطلبانه رجب طیب اردوغان و تلاش حزب عدالت و توسعه برای کسب اکثریت دو سوم کرسی‌های مجلس به منظور تغییر قانون اساسی در جهتی که بتواند نظام سیاسی این کشور را تغییر داده و نظام ریاستی را بر این کشور حاکم گرداند تا حدی در چهارچوب نظریه روبرت میخلز درباره احزاب سیاسی قابل تحلیل است. اقتدارگرایی در حزب عدالت و توسعه و حاکمیت شخص‌مدار اردوغان بر ترکیه، تغییر در سیاست‌های داخلی و خارجی حزب حاکم در ترکیه را در پی داشت و موجب شد آرام آرام ویژگی‌های یک حزب فراگیر از این حزب سلب شود و در نتیجه شکاف‌ها در جامعه ترکیه مجدداً تشدید شد (خلج منفرد، ۱۳۹۵: ۱۰).

اگر از موضع تعیین‌کنندگی و بررسی علل موجوده به بحث بنگریم، شکل‌گیری احزاب و نظام‌های حزبی برآمده از منازعات و رویارویی‌های هویتی نیروهای اجتماعی در زمینه‌های مختلف تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی می‌باشد. سیمور مارتین لیپست و رکان از همین موضع وارد بحث تحلیل گونه‌شناسانه نظام‌های حزبی شده و شکل‌گیری نظام‌های حزبی اروپای غربی را در کشاکش‌ها و

رویارویی‌های هویتی تحلیل می‌نمایند. (بدیع، ۱۳۷۹: ۱۷۵). بر اساس دیدگاه روکان فهم چرایی پدیداری احزاب سیاسی از راه تشخیص و تبیین شکاف‌های اساسی در جامعه امکان می‌یابد. چرا که احزاب در حقیقت خود را سخنگوی تضادهای برخاسته از متن اجتماع می‌دانند.

۴. روش پژوهش

پژوهش حاضر، به روش تحلیل محتوی کمی و بررسی شعارهای انتخاباتی، سخنرانی‌ها و موضع‌گیری‌های رسمی حزب عدالت و توسعه انجام گرفت. روش گردآوری اطلاعات، بررسی ویدئوهای مربوط به مناظرات و سخنرانی‌های انتخاباتی، دست‌نوشته‌ها و سایر اسناد مربوط به رجب طیب اردوغان، بن‌علی ییلدیریم، مولود چاووش اوغلو و سلیمان سویلو به عنوان اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه ترکیه با هدف بررسی مولفه‌های فراگیر و ایدئولوژیک است. این بررسی قبل از انتخابات سال ۲۰۱۹ و بعد از انتخابات سال ۲۰۱۹ انجام شد. شمارش و بررسی فراگیر و ایدئولوژیک بودن با روش هدفمند و از طریق تمام شماری عملکرد حزب عدالت و توسعه ترکیه انجام گردید. به منظور انطباق مولفه‌های مفروض و سؤالات پژوهش، اشکالات مولفه‌ها تا حد امکان برطرف گردید و سعی بر آن شده است تا اعتبار پژوهش از طریق بالا بردن قابلیت اعتماد در روایت‌ها و مشاهدات تأمین گردد.

۵. احزاب فراگیر

اتوکرچ هایمر در سال ۱۹۶۶ حزب جدیدی را تحت عنوان «فراگیر» برای بیان واقعیت بسیاری از احزاب این دوران معرفی نمود و نشان داد که روزگار احزاب عوام که جای احزاب خواص را گرفته بودند، به سر آمده است و پیش‌بینی نمود که احزاب فراگیر به زودی جایگزین احزاب عوام شوند (ایوبی، ۱۳۸۲: ۱۵۱). هایمر معتقد بود برای این احزاب دیگر قدرت وسیله‌ای برای تحقق آرمان‌های حزبی نمی‌باشد بلکه خود بالاترین آرمان‌ها و ارزش‌ها را تشکیل می‌دهد. به عقیده هایمر احزاب سیاسی مجبورند از گرایش‌های ایدئولوژیک یا تاکید بر یک طبقه خاص دست بکشند و به گونه‌ای عمل کنند که مقبول همگان باشند. در واقع همه احزاب مجبورند به سوی فراگیر شدن و عملگرایی سوق یابند. به عبارت دیگر، احزاب که در عمل خود را در مقابل خلأ ایدئولوژیک حاکم بر جامعه خود می‌دیدند، به جای دلبستگی به مرام ثابتی، نگاه نگران خود را به صندوق‌های رأی دوخته‌اند و برنامه‌های خود را به گونه‌ای تنظیم می‌نمایند که در انتخابات بیشترین آراء را به خود اختصاص دهند (ملکی، ۱۳۸۳: ۱۵۱). با توجه به موارد ذکر شده، مولفه‌های احزاب سیاسی فراگیر، بر اساس مولفه‌های زیر بررسی شد.

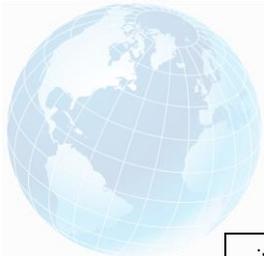

جدول ۱- مولفه‌های فرهنگ سیاسی فراگیر

توجه به عنصر منطقی و عقلانیت	پاسخ به مطالبات نوین کنشگران
وابستگی به جامعه و علایق و نیازهای آن	تاکید بر قانون و قانون‌گرایی بعنوان ملاک عمل
علم محور بودن	توجه به تخصص‌گرایی در تعیین جایگاه اجتماعی افراد
توجه به روابط و مناسبات بین‌المللی	ملی‌گرایی و تعهد به ارتقا جامعه مدنی
امکان بهره‌مندی از امکانات کشور توسط تمامی طیف‌های موجود	افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی
توجه به حقوق زنان	توجه به کثرت آرا و اندیشه و پذیرش آن
تاکید بر برابری جنسیتی	آزادی بیان و اندیشه در جامعه
عدم دخالت امنیتی در امر فرهنگی و اجتماعی و برخورد قانونی با این امور	

۶. احزاب ایدئولوژیک

به زعم دوروزه، نخستین احزاب سیاسی در جوامع غربی بر محور شکاف میان محافظه‌کاران و لیبرال‌ها بوجود آمدند و احزاب این دوره، غالباً احزاب خواص می‌باشند. مرحله دوم تشکیل احزاب سیاسی ریشه در حوادث سال ۱۸۴۸ و بعد از آن دارد. احزاب کمونیست بعنوان دومین دسته از احزاب عوام است. الگوی اصلی و مرجع احزاب کمونیست حزب پیشاهنگ لنین می‌باشد. تمرکزگرایی دموکراتیک، اصل تشکیلاتی پذیرفته شده توسط این احزاب می‌باشد. در این احزاب، از یک سوی برخی از اصول دموکراسی رعایت می‌شود و رهبران حزبی در سطوح مختلف، غالباً در جریان انتخابات توسط اعضای حزب انتخاب می‌شوند و از سوی دیگر، حاکمیت مطلق اقلیت بر اکثریت رده‌های مختلف حزبی مشاهده می‌شود. سومین نمونه از احزاب عوام احزاب فاشیست می‌باشند. موريس دوروزه احزاب فاشیست را نتیجه اتخاذ استراتژی جدیدی توسط محافظه‌کاران در قرن بیستم می‌داند. اشراف که بسیاری از امتیازات و اختیارات گذشته خود را در خطر می‌دیدند، بر آن شدند تا با اتخاذ شیوه‌های نوین با دشمنان اصلی خود یعنی کمونیست‌ها و سوسیالیست‌ها مبارزه نمایند (ایوبی، ۱۳۸۲: ۱۴۴-۱۳۹). با توجه به موارد ذکر شده، مولفه‌های احزاب سیاسی ایدئولوژیک، بر اساس مولفه‌های زیر بررسی شد.

جدول ۲- مولفه‌های ایدئولوژیک

امنیتی کردن امور فرهنگی و اجتماعی	عدم انعطاف در برابر نیازهای نوین کنشگران
محرومیت‌های اجتماعی و اقتصادی و به حاشیه بردن افکار مخالف	احساس تعلق به سنت و عدم رغبت به امور نوین
حقیقت شمردن باورهای خود و تلاش در جهت سرکوب عقاید دیگر	تعهد به گسترش و ارتقا ملت اسلامی به جای تعهد به ملی‌گرایی
دین، ملاک و معیار عمل	تاکید بر سانسور و ممیزی و به حاشیه بردن افکار متفاوت
برتری کنش‌های عاطفی به جای منطق و عقلانیت	توجه به عقاید و ارزش‌ها بعنوان ملاک طبقه‌بندی اجتماعی
وابستگی به مذهب، پیرسالار و اراده‌دینی مذهبی	جلوگیری از فعالیت طیف‌های گوناگون و متفاوت با تفکر قالب

۷. یافته‌های پژوهش

۱۲۰

بخش حاضر به تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده اختصاص دارد. در واقع، این بخش حاصل داده‌های استخراج شده از ویدئوهای مربوط به مناظرات و سخنرانی‌های انتخاباتی، دست‌نوشته‌ها و سایر اسناد مربوط به رجب طیب اردوغان، بن علی ییلدیریم، مولود چاوش اوغلو و سلیمان سویلو به عنوان اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه ترکیه با هدف بررسی مولفه‌های فراگیر و ایدئولوژیک است. به منظور دست یافتن به این هدف از روش تحلیل محتوای کمی استفاده شده است.

جدول ۳- تاکید رجب طیب اردوغان بر مولفه‌های ایدئولوژیک قبل و پس از انتخابات ۲۰۱۹

مولفه‌های ایدئولوژیک		قبل از انتخابات		بعد از انتخابات	
رجب طیب اردوغان		تعداد	درصد	تعداد	درصد
عدم انعطاف در برابر نیازهای نوین کنشگران		۲	۵.۱	۲	۴.۸
احساس تعلق به سنت و عدم رغبت به امور نوین		۱	۲.۶	۲	۴.۸
تعهد به گسترش و ارتقا ملت اسلامی به جای تعهد به ملی‌گرایی		۰	۰	۱	۲.۴

۹.۵	۴	۷.۷	۳	تاکید بر سانسور و ممیزی و به حاشیه بردن افکار متفاوت
۹.۵	۴	۷.۷	۳	توجه به عقاید و ارزش‌ها بعنوان ملاک طبقه بندی اجتماعی
۷.۱	۳	۷.۷	۳	جلوگیری از فعالیت طیف‌های گوناگون و متفاوت با تفکر قالب
۲.۴	۱	۲.۶	۱	امنیتی کردن امور فرهنگی و اجتماعی
۷.۱	۳	۵.۱	۲	محرومیت‌های اجتماعی و اقتصادی و به حاشیه بردن افکار مخالف
۱۹.۰	۸	۲۵.۶	۱۰	حقیقت شمردن باورهای خود و تلاش در جهت سرکوب عقاید دیگر
۲۳.۸	۱۰	۲۰.۵	۸	دین، ملاک و معیار عمل
۰	۰	۵.۱	۲	برتری کنش‌های عاطفی به جای منطق و عقلانیت
۹.۵	۴	۱۰.۳	۴	وابستگی به مذهب و اراده دینی
۱۰۰	۴۲	۱۰۰	۳۹	کل

رجب طیب اردوغان از مجموع ۳۹ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های ایدئولوژیک قبل از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۲ مورد به عدم انعطاف در برابر نیازهای نوین کنشگران، ۱ مورد به احساس تعلق به سنت و عدم رغبت به امور نوین، ۳ مورد به تأکید بر سانسور و ممیزی و به حاشیه بردن افکار متفاوت، ۳ مورد به توجه به عقاید و ارزش‌ها بعنوان ملاک طبقه بندی اجتماعی، ۳ مورد به جلوگیری از فعالیت طیف‌های گوناگون و متفاوت با تفکر قالب، ۱ مورد به امنیت‌ی کردن امور فرهنگی و اجتماعی، ۲ مورد به محرومیت‌های اجتماعی و اقتصادی و به حاشیه بردن افکار مخالف، ۱۰ مورد به حقیقت شمردن باورهای خود و تلاش در جهت سرکوب عقاید دیگر، ۸ مورد به دین، ملاک و معیار عمل، ۲ مورد به برتری کنش‌های عاطفی به جای منطق و عقلانیت و ۴ مورد نیز به وابستگی به مذهب و اراده دینی تحت عناوین مختلف اشاره داشته است. همچنین از مجموع ۴۲ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های ایدئولوژیک بعد از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۲ مورد به عدم انعطاف در برابر نیازهای نوین

کنشگران، ۲ مورد به احساس تعلق به سنت و عدم رغبت به امور نوین، ۱ مورد به تعهد به گسترش و ارتقا ملت اسلامی به جای تعهد به ملی گرایی، ۴ مورد به تاکید بر سانسور و ممیزی و به حاشیه بردن افکار متفاوت، ۴ مورد به توجه به عقاید و ارزش‌ها بعنوان ملاک طبقه‌بندی اجتماعی، ۳ مورد به جلوگیری از فعالیت طیف‌های گوناگون و متفاوت با تفکر قالب، ۱ مورد به امنیتی کردن امور فرهنگی و اجتماعی، ۳ مورد به محرومیت‌های اجتماعی و اقتصادی و به حاشیه بردن افکار مخالف، ۸ مورد به حقیقت شمردن باورهای خود و تلاش در جهت سرکوب عقاید دیگر، ۱۰ مورد به دین، ملاک و معیار عمل و ۴ مورد نیز به وابستگی به مذهب و اراده دینی تحت عناوین مختلف اشاره داشته است.

جدول ۴- فراوانی مولفه‌های ایدئولوژیک (رجب طیب اردوغان)

درصد	فراوانی	مولفه‌های ایدئولوژیک (رجب طیب اردوغان)
۴۸.۱	۳۹	قبل از انتخابات
۵۱.۹	۴۲	بعد از انتخابات
۱۰۰	۸۱	کل

از کل ۸۱ اشاره مستقیم و غیرمستقیم رجب طیب اردوغان به مولفه‌های ایدئولوژیک ۳۹ مورد معادل ۴۸.۱ درصد قبل از انتخابات ۲۰۱۹ و ۴۲ مورد معادل ۵۱.۹ درصد بعد از انتخابات ۲۰۱۹ است.

جدول ۵- تاکید رجب طیب اردوغان بر مولفه‌های فراگیر قبل و پس از انتخابات ۲۰۱۹

بعد از انتخابات		قبل از انتخابات		مولفه‌های فراگیر
درصد	تعداد	درصد	تعداد	رجب طیب اردوغان
۱۲.۵	۳	۵.۴	۲	پاسخ به مطالبات نوین کنشگران
۸.۳	۲	۸.۱	۳	تاکید بر قانون و قانون گرایی بعنوان ملاک عمل
۴.۲	۱	۵.۴	۲	توجه به تخصص گرایی در تعیین جایگاه اجتماعی افراد
۴.۲	۱	۵.۴	۲	ملی گرایی و تعهد به ارتقا جامعه مدنی
۴.۲	۱	۸.۱	۳	افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی
۴.۲	۱	۸.۱	۳	توجه به کثرت آرا و اندیشه و پذیرش آن
۴.۲	۱	۵.۴	۲	آزادی بیان و اندیشه در جامعه
۴.۲	۱	۵.۴	۲	امکان بهره مندی از امکانات کشور توسط تمامی طیف‌های موجود
۴.۲	۱	۵.۴	۲	توجه به عنصر منطق و عقلانیت
۱۶.۷	۴	۱۳.۵	۵	وابستگی به جامعه و علائق و نیازهای آن
۴.۲	۱	۵.۱	۲	علم محور بودن
۲۰.۸	۵	۱۰.۸	۴	توجه به روابط و مناسبات بین المللی
۴.۲	۱	۵.۴	۲	عدم دخالت امنیتی در امر فرهنگی و اجتماعی و برخورد قانونی با این امور
۴.۲	۱	۵.۴	۲	توجه به حقوق زنان
۰	۰	۲.۷	۱	تاکید بر برابری جنسیتی
۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۳۷	کل

رجب طیب اردوغان از مجموع ۳۷ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های فراگیر قبل از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۲ مورد به پاسخ به مطالبات نوین کنشگران، ۳ مورد تاکید بر قانون و قانون گرایی بعنوان

ملاک عمل، ۲ مورد توجه به تخصص گرایی در تعیین جایگاه اجتماعی افراد، ۲ مورد ملی گرایی و تعهد به ارتقا جامعه مدنی، ۳ مورد افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی، ۳ مورد توجه به کثرت آرا و اندیشه و پذیرش آن، ۲ مورد آزادی بیان و اندیشه در جامعه، ۲ مورد امکان بهره مندی از امکانات کشور توسط تمامی طیف‌های موجود، ۲ مورد توجه به عنصر منطق و عقلانیت، ۵ مورد وابستگی به جامعه و علایق و نیازهای آن، ۲ مورد علم محور بودن، ۴ مورد توجه به روابط و مناسبات بین المللی، ۲ مورد عدم دخالت امنیتی در امر فرهنگی و اجتماعی و برخورد قانونی با این امور، ۲ مورد توجه به حقوق زنان و ۱ مورد نیز تاکید بر برابری جنسیتی تحت عناوین مختلف اشاره داشته است. همچنین از مجموع ۲۴ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های فراگیر بعد از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۳ مورد به پاسخ به مطالبات نوین کنشگران، ۲ مورد تاکید بر قانون و قانون گرایی بعنوان ملاک عمل، ۱ مورد توجه به تخصص گرایی در تعیین جایگاه اجتماعی افراد، ۱ مورد ملی گرایی و تعهد به ارتقا جامعه مدنی، ۱ مورد افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی، ۱ مورد توجه به کثرت آرا و اندیشه و پذیرش آن، ۱ مورد آزادی بیان و اندیشه در جامعه، ۱ مورد امکان بهره مندی از امکانات کشور توسط تمامی طیف‌های موجود، ۱ مورد توجه به عنصر منطق و عقلانیت، ۴ مورد وابستگی به جامعه و علایق و نیازهای آن، ۱ مورد علم محور بودن، ۵ مورد توجه به روابط و مناسبات بین المللی، ۱ مورد عدم دخالت امنیتی در امر فرهنگی و اجتماعی و برخورد قانونی با این امور، ۱ مورد نیز توجه به حقوق زنان تحت عناوین مختلف اشاره داشته است.

جدول ۶- فراوانی مولفه‌های فراگیر (رجب طیب اردوغان)

مولفه‌های فراگیر (رجب طیب اردوغان)	فراوانی	درصد
قبل از انتخابات	۳۷	۶۰.۷
بعد از انتخابات	۲۴	۳۹.۳
کل	۶۱	۱۰۰.۰

از کل ۶۱ اشاره مستقیم و غیر مستقیم رجب طیب اردوغان به مولفه‌های فراگیر ۳۷ مورد معادل ۶۰.۷ درصد قبل از انتخابات ۲۰۱۹ و ۲۴ مورد معادل ۳۹.۳ درصد بعد از انتخابات ۲۰۱۹ است.

جدول ۷- تاکید بن علی ییلدیریم بر مولفه‌های ایدئولوژیک قبل و پس از انتخابات ۲۰۱۹

علی	بعد از انتخابات		قبل از انتخابات		مولفه‌های ایدئولوژیک	بن
	درصد	تعداد	درصد	تعداد		
					بن علی ییلدیریم	
	۰	۰	۰	۰	عدم انعطاف در برابر نیازهای نوین کنشگران	
	۱۲.۵	۱	۰	۰	احساس تعلق به سنت و عدم رغبت به امور نوین	
	۰	۰	۰	۰	تعهد به گسترش و ارتقا ملت اسلامی به جای تعهد به ملی گرایی	
	۲۵	۲	۹.۱	۱	تاکید بر سانسور و ممیزی و به حاشیه بردن افکار متفاوت	
	۰	۰	۹.۱	۱	توجه به عقاید و ارزش‌ها بعنوان ملاک طبقه بندی اجتماعی	
	۰	۰	۰	۰	جلوگیری از فعالیت طیف‌های گوناگون و متفاوت با تفکر قالب	
	۰	۰	۰	۰	امنیتی کردن امور فرهنگی و اجتماعی	
	۰	۰	۰	۰	محرومیت‌های اجتماعی و اقتصادی و به حاشیه بردن افکار مخالف	
	۵۰	۴	۵۴.۵	۶	حقیقت شمردن باورهای خود و تلاش در جهت سرکوب عقاید دیگر	
	۱۲.۵	۱	۱۸.۲	۲	دین، ملاک و معیار عمل	
	۰	۰	۹.۱	۱	برتری کنش‌های عاطفی به جای منطق و عقلانیت	
	۰	۰	۰	۰	وابستگی به مذهب و اراده دینی	
	۱۰۰	۸	۱۰۰	۱۱	کل	

ییلدیریم از مجموع ۱۱ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های ایدئولوژیک قبل از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۱ مورد به تاکید بر سانسور و ممیزی و به حاشیه بردن افکار متفاوت، ۱ مورد به توجه به عقاید و ارزش‌ها بعنوان ملاک طبقه بندی اجتماعی، ۶ مورد به حقیقت شمردن باورهای خود و تلاش در

جهت سرکوب عقاید دیگر، ۲ مورد به دین، ملاک و معیار عمل و ۱ مورد به برتری کنش‌های عاطفی به جای منطق و عقلانیت تحت عناوین مختلف اشاره داشته است. همچنین از مجموع ۸ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های ایدئولوژیک بعد از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۱ مورد به احساس تعلق به سنت و عدم رغبت به امور نوین، ۲ مورد تاکید بر سانسور و ممیزی و به حاشیه بردن افکار متفاوت، ۴ مورد به حقیقت شمردن باورهای خود و تلاش در جهت سرکوب عقاید دیگر و ۱ مورد به دین، ملاک و معیار عمل تحت عناوین مختلف اشاره داشته است.

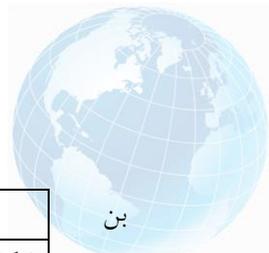
جدول ۸- فراوانی مولفه‌های ایدئولوژیک (بن علی ییلدیریم)

مولفه‌های ایدئولوژیک (بن علی ییلدیریم)	فراوانی	درصد
قبل از انتخابات	۱۱	۵۷.۹
بعد از انتخابات	۸	۴۲.۱
کل	۱۹	۱۰۰

از کل ۱۹ اشاره مستقیم و غیر مستقیم بن علی ییلدیریم به مولفه‌های ایدئولوژیک ۱۱ مورد معادل ۵۷.۹ درصد قبل از انتخابات ۲۰۱۹ و ۸ مورد معادل ۴۲.۱ درصد بعد از انتخابات ۲۰۱۹ است.

جدول ۹- تاکید بن علی ییلدیریم بر مولفه‌های فراگیر قبل و پس از انتخابات ۲۰۱۹

مولفه‌های فراگیر		قبل از انتخابات		بعد از انتخابات	
بن علی ییلدیریم		تعداد	درصد	تعداد	درصد
پاسخ به مطالبات نوین کنشگران		۶	۱۲	۳	۲۷.۳
تاکید بر قانون و قانون‌گرایی بعنوان ملاک عمل		۴	۸	۲	۱۸.۲
توجه به تخصص‌گرایی در تعیین جایگاه اجتماعی افراد		۴	۸	۲	۱۸.۲
ملی‌گرایی و تعهد به ارتقا جامعه مدنی		۳	۶	۱	۹.۱
افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی		۵	۱۰	۱	۹.۱
توجه به کثرت آرا و اندیشه و پذیرش آن		۴	۸	۰	۰

بن

علی

۰	۰	۴	۲	آزادی بیان و اندیشه در جامعه
۰	۰	۶	۳	امکان بهره مندی از امکانات کشور توسط تمامی طیف‌های موجود
۹.۱	۱	۶	۳	توجه به عنصر منطق و عقلانیت
۹.۱	۱	۸	۴	وابستگی به جامعه و علایق و نیازهای آن
۰	۰	۶	۳	علم محور بودن
۰	۰	۲	۱	توجه به روابط و مناسبات بین المللی
۰	۰	۴	۲	عدم دخالت امنیتی در امر فرهنگی و اجتماعی و برخورد قانونی با این امور
۰	۰	۸	۴	توجه به حقوق زنان
۰	۰	۴	۲	تاکید بر برابری جنسیتی
۱۰۰	۱۱	۱۰۰	۵۰	کل

بیلدیریم از مجموع ۵۰ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های فراگیر قبل از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۶ مورد به پاسخ به مطالبات نوین کنشگران، ۴ مورد تاکید بر قانون و قانون گرایي بعنوان ملاک عمل، ۴ مورد توجه به تخصص گرایي در تعیین جایگاه اجتماعی افراد، ۳ مورد ملی گرایي و تعهد به ارتقا جامعه مدنی، ۵ مورد افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی، ۴ مورد توجه به کثرت آرا و اندیشه و پذیرش آن، ۲ مورد آزادی بیان و اندیشه در جامعه، ۳ مورد امکان بهره‌مندی از امکانات کشور توسط تمامی طیف‌های موجود، ۳ مورد توجه به عنصر منطق و عقلانیت، ۴ مورد وابستگی به جامعه و علایق و نیازهای آن، ۳ مورد علم محور بودن، ۱ مورد توجه به روابط و مناسبات بین‌المللی، ۲ مورد عدم دخالت امنیتی در امر فرهنگی و اجتماعی و برخورد قانونی با این امور، ۴ مورد توجه به حقوق زنان و ۲ مورد نیز تاکید بر برابری جنسیتی تحت عناوین مختلف اشاره داشته است. همچنین از مجموع ۱۱ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های فراگیر بعد از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۳ مورد به پاسخ به مطالبات نوین کنشگران، ۲ مورد تاکید بر قانون و قانون گرایي بعنوان ملاک عمل، ۲ مورد توجه به تخصص گرایي در تعیین جایگاه اجتماعی افراد، ۱ مورد ملی گرایي و تعهد به ارتقا جامعه مدنی، ۱ مورد افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی، ۱ مورد توجه به عنصر منطق و عقلانیت و ۱ مورد نیز وابستگی به جامعه و علایق و نیازهای آن تحت عناوین مختلف اشاره داشته است.

جدول ۱۰- فراوانی مولفه‌های فراگیر (بن علی ییلدیریم)

درصد	فراوانی	مولفه‌های فراگیر (بن علی ییلدیریم)
۸۲	۵۰	قبل از انتخابات
۱۸	۱۱	بعد از انتخابات
۱۰۰	۶۱	کل

از کل ۶۱ اشاره مستقیم و غیر مستقیم بن علی ییلدیریم به مولفه‌های فراگیر ۵۰ مورد معادل ۸۲ درصد قبل از انتخابات ۲۰۱۹ و ۱۱ مورد معادل ۱۸ درصد بعد از انتخابات ۲۰۱۹ است.

جدول ۱۱- تاکید مولود چاووش اوغلو بر مولفه‌های ایدئولوژیک قبل و پس از انتخابات ۲۰۱۹

بعد از انتخابات		قبل از انتخابات		مولفه‌های ایدئولوژیک
درصد	تعداد	درصد	تعداد	مولود چاووش اوغلو
۰	۰	۰	۰	عدم انعطاف در برابر نیازهای نوین کنشگران
۰	۰	۰	۰	احساس تعلق به سنت و عدم رغبت به امور نوین
۲۰	۱	۰	۰	تعهد به گسترش و ارتقا ملت اسلامی به جای تعهد به ملی گرایی
۰	۰	۰	۰	تاکید بر سانسور و ممیزی و به حاشیه بردن افکار متفاوت
۰	۰	۰	۰	توجه به عقاید و ارزش‌ها بعنوان ملاک طبقه بندی اجتماعی
۰	۰	۰	۰	جلوگیری از فعالیت طیف‌های گوناگون و متفاوت با تفکر قالب
۲۰	۱	۲۵	۱	امنیتی کردن امور فرهنگی و اجتماعی
۲۰	۱	۲۵	۱	محرومیت‌های اجتماعی و اقتصادی و به حاشیه بردن افکار مخالف

مولود

۴۰	۲	۵۰	۲	حقیقت شمردن باورهای خود و تلاش در جهت سرکوب عقاید دیگر
۰	۰	۰	۰	دین، ملاک و معیار عمل
۰	۰	۰	۰	برتری کنش‌های عاطفی به جای منطق و عقلانیت
۰	۰	۰	۰	وابستگی به مذهب و اراده دینی
۱۰۰	۵	۱۰۰	۴	کل

چاووش اوغلو از مجموع ۴ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های ایدئولوژیک قبل از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۱ مورد به امنیتی کردن امور فرهنگی و اجتماعی، ۱ مورد به محرومیت‌های اجتماعی و اقتصادی و به حاشیه بردن افکار مخالف و ۲ مورد نیز به حقیقت شمردن باورهای خود و تلاش در جهت سرکوب عقاید دیگر تحت عناوین مختلف اشاره داشته است. همچنین از مجموع ۵ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های ایدئولوژیک بعد از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۱ مورد به تعهد به گسترش و ارتقا ملت اسلامی به جای تعهد به ملی گرایی، ۱ مورد به امنیتی کردن امور فرهنگی و اجتماعی، ۱ مورد به محرومیت‌های اجتماعی و اقتصادی و به حاشیه بردن افکار مخالف و ۲ مورد نیز به حقیقت شمردن باورهای خود و تلاش در جهت سرکوب عقاید تحت عناوین مختلف اشاره داشته است.

جدول ۱۲- فراوانی مولفه‌های ایدئولوژیک (مولود چاووش اوغلو)

درصد	فراوانی	مولفه‌های ایدئولوژیک (مولود چاووش اوغلو)
۴۴.۴	۴	قبل از انتخابات
۵۵.۶	۵	بعد از انتخابات
۱۰۰	۹	کل

از کل ۹ اشاره مستقیم و غیر مستقیم مولود چاووش اوغلو به مولفه‌های ایدئولوژیک ۴ مورد معادل ۴۴.۴ درصد قبل از انتخابات ۲۰۱۹ و ۵ مورد معادل ۵۵.۶ درصد بعد از انتخابات ۲۰۱۹ است.

جدول ۱۳- تاکید مولود چاووش اوغلو بر مولفه‌های فراگیر قبل و پس از انتخابات ۲۰۱۹

مولود

بعد از انتخابات		قبل از انتخابات		مولفه‌های فراگیر
درصد	تعداد	درصد	تعداد	مولود چاووش اوغلو
۱۶	۴	۱۱.۵	۳	پاسخ به مطالبات نوین کنشگران
۴	۱	۷.۷	۲	تاکید بر قانون و قانون‌گرایی بعنوان ملاک عمل
۸	۲	۷.۷	۲	توجه به تخصص‌گرایی در تعیین جایگاه اجتماعی افراد
۱۶	۴	۱۱.۵	۳	ملی‌گرایی و تعهد به ارتقا جامعه مدنی
۴	۱	۷.۷	۲	افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی
۴	۱	۷.۷	۲	توجه به کثرت‌آرا و اندیشه و پذیرش آن
۴	۱	۳.۸	۱	آزادی بیان و اندیشه در جامعه
۰	۰	۰	۰	امکان بهره‌مندی از امکانات کشور توسط تمامی طبقات موجود
۱۲	۳	۷.۷	۲	توجه به عنصر منطق و عقلانیت
۸	۲	۱۱.۵	۳	وابستگی به جامعه و علایق و نیازهای آن
۴	۱	۷.۷	۲	علم محور بودن
۲۰	۵	۱۵.۴	۴	توجه به روابط و مناسبات بین‌المللی
۰	۰	۰	۰	عدم دخالت امنیتی در امر فرهنگی و اجتماعی و برخورد قانونی با این امور
۰	۰	۰	۰	توجه به حقوق زنان
۰	۰	۰	۰	تاکید بر برابری جنسیتی
۱۰۰	۲۵	۱۰۰	۲۶	کل

چاووش اوغلو از مجموع ۲۶ اشاره مستقیم و غیر مستقیم که به مولفه‌های فراگیر قبل از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۳ مورد به پاسخ به مطالبات نوین کنشگران، ۲ مورد تاکید بر قانون و قانون‌گرایی بعنوان ملاک عمل، ۲ مورد توجه به تخصص‌گرایی در تعیین جایگاه اجتماعی افراد، ۳ مورد ملی‌گرایی و تعهد

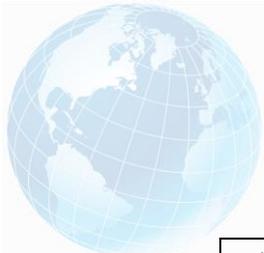

به ارتقا جامعه مدنی، ۲ مورد افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی، ۲ مورد توجه به کثرت آرا و اندیشه و پذیرش آن، ۱ مورد آزادی بیان و اندیشه در جامعه، ۲ مورد توجه به عنصر منطق و عقلانیت، ۳ مورد وابستگی به جامعه و علایق و نیازهای آن، ۲ مورد علم محور بودن و ۴ مورد نیز توجه به روابط و مناسبات بین المللی تحت عناوین مختلف اشاره داشته است. همچنین از مجموع ۲۴ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های فراگیر بعد از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۴ مورد به پاسخ به مطالبات نوین کنشگران، ۱ مورد تاکید بر قانون و قانون گرایی بعنوان ملاک عمل، ۲ مورد توجه به تخصص گرایی در تعیین جایگاه اجتماعی افراد، ۴ مورد ملی گرایی و تعهد به ارتقا جامعه مدنی، ۱ مورد افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی، ۱ مورد توجه به کثرت آرا و اندیشه و پذیرش آن، ۱ مورد آزادی بیان و اندیشه در جامعه، ۳ مورد توجه به عنصر منطق و عقلانیت، ۲ مورد وابستگی به جامعه و علایق و نیازهای آن، ۱ مورد علم محور بودن و ۵ مورد نیز توجه به روابط و مناسبات بین المللی تحت عناوین مختلف اشاره داشته است.

جدول ۱۴- فراوانی مولفه‌های فراگیر (مولود چاووش اوغلو)

درصد	فراوانی	مولفه‌های فراگیر (مولود چاووش اوغلو)
۵۱	۲۶	قبل از انتخابات
۴۹	۲۵	بعد از انتخابات
۱۰۰	۵۱	کل

از کل ۵۱ اشاره مستقیم و غیر مستقیم مولود چاووش اوغلو به مولفه‌های فراگیر ۲۶ مورد معادل ۵۱ درصد قبل از انتخابات ۲۰۱۹ و ۲۵ مورد معادل ۴۹ درصد بعد از انتخابات ۲۰۱۹ است.

جدول ۱۵- تاکید سلیمان سویلو بر مولفه‌های ایدئولوژیک قبل و پس از انتخابات ۲۰۱۹

بعد از انتخابات		قبل از انتخابات		مولفه‌های ایدئولوژیک
درصد	تعداد	درصد	تعداد	سلیمان سویلو
۸.۶	۳	۶.۷	۲	عدم انعطاف در برابر نیازهای نوین کنشگران
۲.۹	۱	۶.۷	۲	احساس تعلق به سنت و عدم رغبت به امور نوین
۰	۰	۰	۰	تعهد به گسترش و ارتقا ملت اسلامی به جای تعهد به ملی‌گرایی
۸.۶	۳	۶.۷	۲	تاکید بر سانسور و ممیزی و به حاشیه بردن افکار متفاوت
۸.۶	۳	۶.۷	۲	توجه به عقاید و ارزش‌ها بعنوان ملاک طبقه بندی اجتماعی
۸.۶	۳	۱۰	۳	جلوگیری از فعالیت طیف‌های گوناگون و متفاوت با تفکر قالب
۸.۶	۳	۶.۷	۲	امنیتی کردن امور فرهنگی و اجتماعی
۸.۶	۳	۶.۷	۲	محرومیت‌های اجتماعی و اقتصادی و به حاشیه بردن افکار مخالف
۲۸.۶	۱۰	۲۶.۷	۸	حقیقت شمردن باورهای خود و تلاش در جهت سرکوب عقاید دیگر
۸.۶	۳	۱۳.۳	۴	دین، ملاک و معیار عمل
۲.۹	۱	۶.۷	۲	برتری کنش‌های عاطفی به جای منطق و عقلانیت
۵.۷	۲	۳.۳	۱	وابستگی به مذهب و اراده دینی
۱۰۰	۳۵	۱۰۰	۳۰	کل

سلیمان سویلو از مجموع ۳۰ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های ایدئولوژیک قبل از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۲ مورد به عدم انعطاف در برابر نیازهای نوین کنشگران، ۲ مورد به احساس تعلق به سنت و عدم رغبت به امور نوین، ۲ مورد به تاکید بر سانسور و ممیزی و به حاشیه بردن افکار متفاوت، ۲ مورد به توجه به عقاید و ارزش‌ها بعنوان ملاک طبقه بندی اجتماعی، ۳ مورد به جلوگیری از فعالیت طیف‌های گوناگون و متفاوت با تفکر قالب، ۲ مورد به امنیتی کردن امور فرهنگی و اجتماعی، ۲ مورد

به محرومیت‌های اجتماعی و اقتصادی و به حاشیه بردن افکار مخالف، ۸ مورد به حقیقت شمردن باورهای خود و تلاش در جهت سرکوب عقاید دیگر، ۴ مورد به دین، ملاک و معیار عمل، ۲ مورد به برتری کنش‌های عاطفی به جای منطق و عقلانیت و ۱ مورد نیز به وابستگی به مذهب و اراده دینی تحت عناوین مختلف اشاره داشته است. همچنین از مجموع ۳۵ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های ایدئولوژیک بعد از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۳ مورد به عدم انعطاف در برابر نیازهای نوین کنشگران، ۱ مورد به احساس تعلق به سنت و عدم رغبت به امور نوین، ۳ مورد به تاکید بر سانسور و ممیزی و به حاشیه بردن افکار متفاوت، ۳ مورد به توجه به عقاید و ارزش‌ها بعنوان ملاک طبقه بندی اجتماعی، ۳ مورد به جلوگیری از فعالیت طیف‌های گوناگون و متفاوت با تفکر قالب، ۳ مورد به امنیتی کردن امور فرهنگی و اجتماعی، ۳ مورد به محرومیت‌های اجتماعی و اقتصادی و به حاشیه بردن افکار مخالف، ۱۰ مورد به حقیقت شمردن باورهای خود و تلاش در جهت سرکوب عقاید دیگر، ۳ مورد به دین، ملاک و معیار عمل، ۱ مورد به برتری کنش‌های عاطفی به جای منطق و عقلانیت و ۲ مورد نیز به وابستگی به مذهب و اراده دینی تحت عناوین مختلف اشاره داشته است.

جدول ۱۶- فراوانی مولفه‌های ایدئولوژیک (سلیمان سویلو)

مولفه‌های ایدئولوژیک (سلیمان سویلو)	فراوانی	درصد
قبل از انتخابات	۳۰	۴۶.۲
بعد از انتخابات	۳۵	۵۳.۸
کل	۶۵	۱۰۰

از کل ۶۵ اشاره مستقیم و غیر مستقیم سلیمان سویلو به مولفه‌های ایدئولوژیک ۳۰ مورد معادل ۴۶.۲ درصد قبل از انتخابات ۲۰۱۹ و ۳۵ مورد معادل ۵۳.۸ درصد بعد از انتخابات ۲۰۱۹ است.

جدول ۱۷- تاکید سلیمان سویلو بر مولفه‌های فراگیر قبل و پس از انتخابات ۲۰۱۹

بعد از انتخابات		قبل از انتخابات		مولفه‌های فراگیر
درصد	تعداد	درصد	تعداد	سلیمان سویلو
۸.۳	۱	۸.۷	۲	پاسخ به مطالبات نوین کنشگران
۸.۳	۱	۸.۷	۲	تاکید بر قانون و قانون‌گرایی بعنوان ملاک عمل
۰	۰	۴.۳	۱	توجه به تخصص‌گرایی در تعیین جایگاه اجتماعی افراد
۱۶.۷	۲	۱۳	۳	ملی‌گرایی و تعهد به ارتقا جامعه مدنی
۸.۳	۱	۱۳	۳	افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی
۰	۰	۴.۳	۱	توجه به کثرت آرا و اندیشه و پذیرش آن
۰	۰	۰	۰	آزادی بیان و اندیشه در جامعه
۸.۳	۱	۴.۳	۱	امکان بهره‌مندی از امکانات کشور توسط تمامی طیف‌های موجود
۸.۳	۱	۸.۷	۲	توجه به عنصر منطق و عقلانیت
۱۶.۷	۲	۱۷.۴	۴	وابستگی به جامعه و علایق و نیازهای آن
۰	۰	۴.۳	۱	علم محور بودن
۸.۳	۱	۴.۳	۱	توجه به روابط و مناسبات بین‌المللی
۸.۳	۱	۴.۳	۱	عدم دخالت امنیتی در امر فرهنگی و اجتماعی و برخورد قانونی با این امور
۸.۳	۱	۴.۳	۱	توجه به حقوق زنان
۰	۰	۰	۰	تاکید بر برابری جنسیتی
۱۰۰	۱۲	۱۰۰	۲۳	کل

سلیمان سویلو از مجموع ۲۳ اشاره مستقیم و غیر مستقیم که به مولفه‌های فراگیر قبل از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۲ مورد به پاسخ به مطالبات نوین کنشگران، ۲ مورد تاکید بر قانون و قانون‌گرایی بعنوان ملاک عمل، ۱ مورد توجه به تخصص‌گرایی در تعیین جایگاه اجتماعی افراد، ۳ مورد ملی‌گرایی و تعهد به

ارتقا جامعه مدنی، ۳ مورد افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی، ۱ مورد توجه به کثرت آرا و اندیشه و پذیرش آن، ۱ مورد امکان بهره مندی از امکانات کشور توسط تمامی طبقات موجود، ۲ مورد توجه به عنصر منطق و عقلانیت، ۴ مورد وابستگی به جامعه و علایق و نیازهای آن، ۱ مورد علم محور بودن، ۱ مورد توجه به روابط و مناسبات بین المللی، ۱ مورد عدم دخالت امنیتی در امر فرهنگی و اجتماعی و برخورد قانونی با این امور و ۱ مورد نیز توجه به حقوق زنان تحت عناوین مختلف اشاره داشته است. همچنین از مجموع ۱۲ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفههای فراگیر بعد از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۱ مورد به پاسخ به مطالبات نوین کنشگران، ۱ مورد تاکید بر قانون و قانون گرایی بعنوان ملاک عمل، ۲ مورد ملی گرایی و تعهد به ارتقا جامعه مدنی، ۱ مورد افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی، ۱ مورد امکان بهره مندی از امکانات کشور توسط تمامی طبقات موجود، ۱ مورد توجه به عنصر منطق و عقلانیت، ۲ مورد وابستگی به جامعه و علایق و نیازهای آن، ۱ مورد توجه به روابط و مناسبات بین المللی، ۱ مورد عدم دخالت امنیتی در امر فرهنگی و اجتماعی و برخورد قانونی با این امور، ۱ مورد نیز توجه به حقوق زنان تحت عناوین مختلف اشاره داشته است.

جدول ۱۸- فراوانی مولفههای فراگیر (سلیمان سویلو)

مولفههای فراگیر (سلیمان سویلو)	فراوانی	درصد
قبل از انتخابات	۲۳	۶۵.۷
بعد از انتخابات	۱۲	۳۴.۳
کل	۳۵	۱۰۰

از کل ۳۵ اشاره مستقیم و غیر مستقیم سلیمان سویلو به مولفههای فراگیر ۲۳ مورد معادل ۶۵.۷ درصد قبل از انتخابات ۲۰۱۹ و ۱۲ مورد معادل ۳۴.۳ درصد بعد از انتخابات ۲۰۱۹ است.

جدول ۱۹- فراوانی مولفه‌های ایدئولوژیک (اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه)

درصد	فراوانی	مولفه‌های ایدئولوژیک (اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه)
۴۸.۳	۸۴	قبل از انتخابات
۵۱.۷	۹۰	بعد از انتخابات
۱۰۰	۱۷۴	کل

از کل ۱۷۴ اشاره مستقیم و غیر مستقیم اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه ترکیه (رجب طیب اردوغان، بن علی ییلدیریم، مولود چاووش اوغلو و سلیمان سویلو) به مولفه‌های ایدئولوژیک ۸۴ مورد معادل ۴۸.۳ درصد قبل از انتخابات ۲۰۱۹ و ۹۰ مورد معادل ۵۱.۷ درصد بعد از انتخابات ۲۰۱۹ است.

جدول ۲۰- فراوانی مولفه‌های فراگیر (اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه)

درصد	فراوانی	مولفه‌های فراگیر (اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه)
۶۵.۴	۱۳۶	قبل از انتخابات
۳۴.۶	۷۲	بعد از انتخابات
۱۰۰	۲۰۸	کل

از کل ۲۰۸ اشاره مستقیم و غیر مستقیم اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه ترکیه (رجب طیب اردوغان، بن علی ییلدیریم، مولود چاووش اوغلو و سلیمان سویلو) به مولفه‌های فراگیر ۱۳۶ مورد معادل ۶۵.۴ درصد قبل از انتخابات ۲۰۱۹ و ۷۲ مورد معادل ۳۴.۶ درصد بعد از انتخابات ۲۰۱۹ است.

نتیجه گیری

در بازسازی هویت ملی و اسلامی، کمالیست‌ها سعی کردند با حذف پان‌کمالیسم و جایگزینی آن با پان ترکیسم، هویت سیاسی و ملی خود را در تقابل با شوری سابق تعریف کنند. اما مردم ترکیه با روش‌های گوناگون از جمله صندوق رأی و دموکراسی، گرایش خود را به اسلام نشان دادند و از درون آن، احزاب اسلام‌گرا از جمله حزب عدالت و توسعه قدم به حیات سیاسی کشور ترکیه نهاد. این حزب توانست با درک درست از تغییر هویت سیاسی از پان‌کمالیسم و پان‌ترکیسم به اسلام‌گرایی، این واقعیت را با صحنه سیاسی ترکیه همگون ساخته و به نیازهای جامعه پاسخ دهد. در تعامل با گروه‌ها و ایدئولوژی‌های رقیب، حزب عدالت و توسعه و در صدر آن رجب طیب اردوغان توانسته با رویکردی میانه‌رو، در برابر نهادهای

لائیک با احتیاط عمل کرده و درگیری با آن‌ها از جمله ارتش را که در سال‌های قبل بارها دست به کودتا و دادن بیانیه‌های شدیدالحن شناخته شده بود، به کمترین میزان برساند. این رویکرد در ماه‌های پایانی سال ۲۰۰۷ تا حدودی از مسیر میانه‌روی خارج و موجب اتخاذ رویکردها و اقدامات قاطع در مقابل نیروهای ضعیف لائیک گردید. حزب عدالت و توسعه به عنوان حزب اقتدار در کشور ترکیه با گرایش به انتخابات و صندوق و دموکراسی، یکی از قدرت‌های خاورمیانه و نمادی از دموکراسی اسلامی محسوب می‌شود که در اصلاحات قانون اساسی، همواره خواست مردم را که خواهان دموکراسی، آزادی بیان و آزادی عمل در چارچوب قانون هستند، مدنظر قرار داده که نمونه آن انتخابات ۱۲ سپتامبر ۲۰۱۰ می‌باشد در آن ۵۸ درصد مردم به تغییر ۲۶ ماده از قانون اساسی ترکیه رأی مثبت دادند. اصلاحات قانون اساسی نیز از جمله دیگر مباحث مهم حزب عدالت و توسعه می‌باشد. در عرصه اجتماعی و احیاء شعایر دینی، حزب عدالت و توسعه به ساخت مساجد اهتمام ویژه داشته و در زمینه پوشش اسلامی بانوان که یکی از نقاط تقابل این حزب با محافل لائیک بوده است، همواره گرایش به آزادی بانوان در حفظ حجاب اسلامی داشته و هیچ‌گاه راه اجبار رعایت حجاب را در پیش نگرفته است. احیاء شعایر دینی نیز در زمره برنامه‌های حزب عدالت و توسعه می‌باشد. بازگشت به اقتصاد اسلامی مورد تأکید اردوغان یکی از مهم‌ترین اقدامات این حزب محسوب می‌شود. همچنین ادامه بنای مساجد و تعمیر و مرمت و راه‌اندازی مجدد مسجد ایاصوفیه، بیانگر اهتمام حزب عدالت و توسعه به احیای شعایر دینی است.

در زمینه عملکرد نهادهای آموزشی، حزب عدالت و توسعه با فهم اینکه آینده جامعه را نسل‌های جوان خواهند ساخت، اقدام به سرمایه‌گذاری در این زمینه نمود. به طوری که یکی از اهداف خود را تأکید بر آموزش و پرورش جهت پیشروی در مسیر توسعه و دموکراسی بیان داشت. توجه به عملکرد نهادهای آموزشی از دیگر مواضع حزب عدالت و توسعه محسوب می‌شود. اردوغان ضمن سخنرانی‌های اخیر خود نیز بر آینده‌ساز بودن کودکان و جوانان ترکیه اشاره نموده و رویکرد اسلامی معتدل در آموزش را در پیش گرفته است. در تعامل با اقلیت‌های قومی و مذهبی، حزب عدالت و توسعه سیاستی تغییر یافته نسبت به قبل از انتخابات در پیش گرفته است. از یک سو در مقابل علوی‌ها سیاست بسته‌ای در نظر گرفته و آن را جزو اسلام می‌داند و معتقد به دین جدید بودن علوی‌ها نیست و از این روی، برخی تضییق‌ها در حقوق علویان ترکیه صورت می‌گیرد. از سوی دیگر، در مسئله کردها، حزب عدالت و توسعه و به همراه آن حزب حرکت ملی ترکیه، رویکرد انکار وجود مسئله کردی در ترکیه را در پیش گرفته و بیان می‌دارند که در ترکیه مسئله کردی نداریم و مسئله کرد حل شده است. حزب عدالت و

توسعه در عرصه اقتصادی، که به هنگام به قدرت رسیدن دارای اقتصادی نابسامان بود، توانست با برنامه‌های اصلاحی نرخ تورم را یک رقمی کرده و رشد اقتصادی را در دهه ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ به ۷/۴ درصد برساند. جذب سرمایه‌های خارجی، کنترل تورم، کاهش نرخ بیکاری، افزایش صادرات، افزایش ارزش لیر ترکیه و... جزو برنامه‌های اصلاحی حزب عدالت و توسعه بودند که موجبات رشد روزافزون اقتصاد ترکیه تحت حاکمیت حزب عدالت و توسعه را فراهم آورد. در عرصه اقتصادی، اجرای پروژه‌های بزرگ پل‌سازی، ناوسازی و گسترش بازارهای تجاری و سرمایه‌گذاری در توریسم موجب شکوفایی اقتصادی ترکیه شده است. اما با رویکردهایی که حزب عدالت و توسعه در قبال سفرای اروپایی داشت، ارزش لیر ترکیه در مقابل دلار سقوط بسیاری نمود و اردوغان سعی نمود با گسترش روابط با قطر و ایران و کشورهای منطقه، به اقتصاد خود جانی دوباره ببخشد.

تعامل ترکیه و حزب عدالت و توسعه و در رأس آن رجب طیب اردوغان با آمریکا جزو روابط استراتژیک و راهبردی است. آمریکا به دنبال متحدی بود که اصول سیاست خارجی آمریکا را رعایت نماید. این دو کشور با وجود روابط عمیق، در برخی موارد از جمله مسئله فلسطین، موضوع پرونده هسته‌ای ایران و یا عبور سربازان آمریکایی از خاک ترکیه برای جنگ در عراق، موجبات بعضی بی‌اعتمادی‌ها را فراهم آورده است. در عرصه منطقه‌ای و در رابطه با مسئله قبرس که یکی از موانع مهم در پیوستن ترکیه به اتحادیه اروپا نیز می‌باشد، حزب عدالت و توسعه موضع انعطاف‌پذیرتری را اتخاذ نمود و رویکردی صلح‌جویانه در پیش گرفت. به هنگام روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه، اختلاف ترکیه و یونان بر سر قبرس، رو به اتمام بود و حزب اسلام‌گرای عدالت و توسعه نمی‌خواست بار دیگر تنش بین دو کشور افزایش یابد. روابط ایران و ترکیه با سفر اربکان به ایران رو به رشد بود. بیشتر این توافقاتی که در این سفر انجام یافته بود، در دوره اردوغان به موقع اجرا گذاشته شد و این امر موجب گردید روابط دو کشور بیش از پیش گسترش و تعمیق یابد. بعد از حوادث یازده سپتامبر نیز دو کشور در موضوع مبارزه با تروریسم به نقطه اشتراک رسیدند. اما مسئله سوریه و مواضع تند حزب عدالت و توسعه و برخلاف آن حمایت ایران از حکومت بشار اسد، و سیاست‌های متفاوت دو کشور در قبال مسئله قره‌باغ و ارمنستان نیز یکی دیگر از نقاط اختلاف دو کشور محسوب می‌شود.

بیش از ۱۴۰ شرکت از اسرائیل در آذربایجان فعالیت می‌کنند و ارتباطات تجاری حوزه‌های بسیاری را در بر می‌گیرد - از انرژی، همکاری نظامی - فنی، کشاورزی، مدیریت آب گرفته تا علم، آموزش و فرهنگ. انرژی یکی از زمینه‌های اصلی همکاری است. اسرائیل ۴۰ درصد نفت خود را از آذربایجان

وارد می‌کند. نفت و فرآورده‌های نفتی از طریق بندر جبهان ترکیه از طریق خط لوله نفت باکو - تفلیس - جبهان به اسرائیل تحویل داده می‌شود. اسرائیل همچنین، به تجربه متخصصان آذربایجانی در زمینه اکتشاف و تولید نفت و گاز در خشکی و فراساحل علاقه مند است. چندی پیش، ذخایر بزرگ گاز دریایی در این کشور کشف شد و شرکت‌های تخصصی آذربایجان در آنجا منتظر کار اکتشاف مشترک هستند. پروژه‌های همکاری در کشورهای ثالث در حال توسعه هستند. آزادسازی اراضی قره‌باغ از سوی آذربایجان و مواضع کشور ترکیه در قبال این مسئله، موجب برخورد رسانه‌ای و تنش بین دو کشور ایران و ترکیه گردید که برگزاری مانور در دریای خزر و یا در نزدیکی مرزهای ایران و پاسخ متقابل ایران در برگزاری مانور در مرز ارمنستان و آذربایجان، به این تنش‌ها دامن زد. اما با رفع این تنش‌ها و مشارکت ایران در خط انتقال گاز ترکمنستان و سایر پروژه‌های منطقه‌ای، روابط دو کشور رو به بهبود می‌باشد که امید می‌رود با سفر اردوغان به تهران، باب جدیدی در روابط ایران و ترکیه باز گردد. مسئله فلسطین مسئله‌ای بغرنج برای حزب عدالت و توسعه می‌باشد. اردوغان برای جلوگیری از جذب رأی دهندگان بیشتر به حزب «رفاه جدید»، از اوایل ماه آوریل سیاست ترکیه علیه اسرائیل را تشدید کرده است و با توجه با پایان رابطه دیپلماتیک کوتاهش با بیدن و افزایش برداشت دستگاه دیپلماسی ترکیه درباره ماندن نتانیاهو در قدرت، فشار کمی برای تغییر این مسیر تحمل خواهد کرد.

در عمل، ممکن است ترکیه اقدامات دیگری را فراتر از لفاظی پیش بگیرد. مدت کوتاهی پس از لغو سفر اردوغان به واشنگتن، ترکیه اعلام کرد که به تلاش آفریقای جنوبی برای محاکمه اسرائیل در دادگاه جنایی بین‌المللی به اتهام نسل‌کشی می‌پیوندد. در عین حال، تحریم تجاری به تنهایی می‌تواند بر اقتصاد اسرائیل تأثیر بگذارد. به عنوان مثال، سیمان و سایر مصالح ساختمانی صادرات اصلی ترکیه به اسرائیل است، بنابراین قیمت آن‌ها ممکن است افزایش یابد زیرا اسرائیل مجبور است به دنبال تأمین کنندگان جایگزین باشد. همین امر در مورد کالاهایی مانند فولاد، آهن و وسایل نقلیه موتوری صادق است که هزینه حمل و نقل آن‌ها در صورت خرید از بازارهای دورتر افزایش خواهد یافت. با این حال، یک تحول مهم بدون تغییر باقی مانده است و ممکن است اقدامات تلافی جویانه علیه اسرائیل را محدود کند و آن تمایل اردوغان برای ایفای نقش در غزه پس از جنگ است.

در راستای تلاش ترکیه برای تحکیم جایگاه خود به عنوان یک قدرت منطقه‌ای، آنکارا مشتاق است تا در بازسازی نوار غزه شرکت کند، قدرت سیاسی در فلسطین را سازماندهی کند و یک راه حل بلندمدت برای مناقشه اسرائیل و فلسطین ارائه کند. این بدان معناست که ترکیه از قطع کامل روابط از نوع آنچه

در سال ۲۰۱۰ رخ داد اجتناب خواهد کرد. حتی یک تحریم تجاری ممکن است شکننده باشد - گزارش‌های خبری نشان می‌دهد که ترکیه همچنان به ارسال نفت آذربایجان به اسرائیل ادامه می‌دهد که از طریق خط لوله از دریای خزر به بندر مدیترانه‌ای جیهان و از آنجا به اسرائیل ارسال می‌شود. موارد فوق مشخص می‌سازد که حزب عدالت و توسعه به عنوان حزب حاکم یک دولت ایدئولوژیک و فراگیر بوده و تغییرات چندانی در فرهنگ سیاسی خود در قبل و بعد از انتخابات سال ۲۰۱۹ ایجاد نکرده است. مشارکت سیاسی، مردم‌سالاری و دموکراسی، اصلاحات قانون اساسی، احیاء شعائر دینی، عملکرد نهادهای آموزشی، عرصه اقتصادی، تعامل با اروپا، آمریکا، و کشورهای منطقه‌ای از جمله قبرس، سوریه، فلسطین و لبنان، بحرین و قطر تغییرات چندانی نداشته است. اما در مقوله‌هایی مانند بازسازی هویت ملی و اسلامی به نظر می‌رسد حزب عدالت و توسعه با دینی کردن مدارس و نهادهای آموزشی و حمایت همه جانبه از جنبش‌های اسلامی، گرایش بیشتری به سوی اسلام‌گرایی پیدا کرده است. همچنین در تعامل با اقلیت‌های قومی و مذهبی رویکرد انکار را در پیش گرفته و به نظر می‌رسد موجب تضییع حقوق این اقلیت‌ها می‌شود. یافته‌های پژوهش نیز نشان داد حزب حاکم به عنوان حزب اسلام‌گرای معتدل، در قبل و بعد از انتخابات سال ۲۰۱۹، در شاخص‌هایی مانند بازسازی هویت ملی و اسلامی، عملکرد نهادهای آموزشی، تعامل با اقلیت‌های قومی و مذهبی و احزاب مخالف، برخی سیاست‌های متفاوت از قبل از انتخابات سال ۲۰۱۹ را در پیش گرفته است. اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه ترکیه قبل از انتخابات فراگیر عمل نموده و بعد از انتخابات میزان ایدئولوژیک بودنشان بیشتر شده است.

منابع

ارکان، مائده. (۱۳۹۸). وضعیت کنونی حزب عدالت و توسعه در ترکیه، فصلنامه دیپلماسی صلح عادلانه، سال ۳، شماره ۴، ۱۶-۲۸.

ایوبی، حجت‌الله. (۱۳۸۲). پیدایی و پایایی احزاب سیاسی در غرب، چاپ سوم، تهران: سروش (انتشارات صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران).

بدیع، برتران. (۱۳۷۹). توسعه سیاسی، ترجمه احمد نقیب‌زاده، تهران: نشر قومس.

جعفری فر، احسان و ابوالحسن شیرازی، حبیب‌اله. (۱۴۰۱). سیاست خارجی ترکیه در بحران قره‌باغ از منظر قدرت هوشمند، فصلنامه علمی- پژوهشی پژوهش‌های بین‌المللی (انجمن ایرانی روابط بین‌الملل)، دوره ۱۲، شماره ۴، ۲۷۱-۲۵۴.

- خلج منفرد، ابوالحسن. (۱۳۹۵). اقتدارگرایی اردوغان و حزب عدالت و توسعه و پیامدهای آن در ترکیه، جستارهای سیاسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال ۷، شماره ۴، ۶۷-۹۱.
- سلیمانی، غلامعلی و عبادی، بهزاد. (۱۳۹۴). حزب عدالت و توسعه: شکاف‌های اجتماعی و میانجی‌گری سیاسی، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، سال ۵، شماره ۲، ۱۴۳-۱۱۱.
- ساجدی، امیر و بیگلری، جواد. (۱۳۹۸). بحران داخلی دولت اردوغان پس از تغییر ساختار سیاسی، فصلنامه پژوهش‌های بین الملل (انجمن ایرانی روابط بین الملل)، دوره ۹، شماره ۳، ۱۳۴-۱۱۱.
- قاسمی، جابر و مددی، امیرعلی. (۱۴۰۰). واکاوی چرخش جدید سیاست خارجی ترکیه در قبال خاورمیانه، فصلنامه پژوهش‌های بین الملل (انجمن ایرانی روابط بین الملل)، دوره ۱۱، شماره ۳، ۲۵۲-۲۲۵.
- کشاوری شگری، عباس و احمدوند، سمیه. (۱۳۹۱). عملکرد حزب اسلام‌گرای عدالت و توسعه ترکیه در عرصه سیاست‌های داخلی و خارجی، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال اول، شماره ۴، ۱۵۹-۱۲۷.
- کوهکن، علیرضا و گرجی، میلاد. (۱۳۹۶). تبیین سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه ترکیه بر اساس رویکرد نواقع‌گرایی، فصلنامه پژوهش‌های بین الملل (انجمن ایرانی روابط بین الملل)، دوره ۱، شماره ۲۱، ۱۳۳-۱۱۱.
- ماه‌پیشانیان، مهسا. (۱۳۸۸). ترکیه و آینده تمایلات اسلام‌گرایانه، دوفتنامه نگاه حوزه، شماره ۲۵۷، ۱۵-۶.
- ملکی، صادق. (۱۳۸۳). روابط ایران و ترکیه، همشهری دیپلماتیک، شماره ۲۸، ۱۶-۵.
- موثقی، احمد. (۱۳۸۰). اقتصاد سیاسی ترکیه در فاصله سال‌های ۱۹۵۰-۱۹۲۰، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۵۴، ۴۷-۵۸.
- ولی‌زاده میدانی، رامین، عبدالمطلب، عبدالله و پیروزفر، مهدی. (۱۳۹۷). بررسی رفتار سیاست خارجی حزب حاکم ترکیه در قبال جمهوری اسلامی ایران، دوفصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، دوره ۶، شماره ۲، ۱۰۸-۸۷.
- یاووز، هاکان. (۱۳۸۹). سکولاریسم و دموکراسی اسلامی در ترکیه، ترجمه احمد عزیزی، تهران: نشر نی.
- Aksoy, Levent., (2018), Siyasi Partilerin Halkla İlişkileri: AK PARTİ, CHP, MHP Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kırgöz, Sedat., (2016), AKP Dönemi Türkiye-İran İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Mengüaslan, Hikmet., (2016), Türk Dış Politikasında Rol ve Çatışma: AKP Dönemi Ortadoğu Politikası Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, Melahat., (2007), İlimli İslam ve Muhafazakar Demokrasi (AK Parti Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.